२. संतवाणी

(अ) भेटीलागी जीवा

संत तुकाराम – तुकाराम बोल्होबा अंबिले (मोरे) (१६०८ ते १६५०): व्यवहार आणि अध्यात्म यांची सुयोग्य सांगड घालणारे वारकरी संप्रदायातील संतकवी. दांभिकता, दैववाद, अहंकारी वृत्ती, दुराचार इत्यादींचा परखड समाचार त्यांनी आपल्या अभंगांमधून घेतलेला आहे. प्रेम, नैतिकता, करुणा व सर्वांभूती ईश्वर या मूल्यांना प्रमाणभूत मानून आपल्या प्रापंचिक जीवनाचा आदर्श ते अभंगातून मांडतात.

प्रस्तुत अभंगातून संत तुकाराम महाराज यांनी आपल्या मनातील विठ्ठलाच्या भेटीची ओढ समर्पक दृष्टान्तातून व्यक्त केली आहे.

भेटीलागीं जीवा लागलीसे आस ।
पाहे रात्रंदिवस वाट तुझी ।।१।।

पूर्णिमेचा चंद्रमा चकोराजीवन ।
तैसें माझें मन वाट पाहे ।।२।।

दिवाळीच्या मुळा लेंकीं आसावली ।
पाहातसे वाटुली पंढरीची ।।३।।

भुकेलिवा बाळ अति शोक करी ।
वाट पाहे उरि माउलीची ।।४।।

तुका म्हणे मज लागलीसे भूक ।
धांवूनि श्रीमुख दांवी देवा ।।५।।

सकलसंतगाथा खंड दुसरा : श्री तुकाराममहाराजांची अभंगगाथा , अभंग क्रमांक ११३६
संपादक : प्रा. डॉ. र. रा. गोसावी.

स्वाध्याय

प्र. १. तक्ता पूर्ण करा.

अ.क्र.	वाट बघणारा	कोणाची वाट बघतो	वाट बघण्याचे कारण
(१)	चकोर		चंद्रकिरण हेच त्याचे जीवन
(२)		माहेरचे बोलावणे येणे	
(३)	भुकेलेले बाळ		
(४)		पांडुरंगाची	

प्र. २. योग्य अर्थ शोधा.

(अ) आस लागणे म्हणजे ....

(१) ध्यास लागणे (२) उत्कंठा वाढणे (३) घाई होणे (४) तहान लागणे

(आ) वाटुली म्हणजे ....

(१) धाटुली (२) वाट (३) वळण (४) वाट पाहणे

प्र. ३. भावार्थाधारित.

(अ) संत तुकारामांनी पांडुरंगाच्या भेटीबाबत दिलेल्या दृष्टान्तातील तुम्हांला आवडलेला दृष्टान्त स्पष्ट करा.

(आ) चकोराच्या दृष्टान्तातून संत तुकाराम काय सिद्ध करू इच्छितात, ते तुमच्या शब्दांत लिहा.

उपक्रम :

(१) संत बहिणाबाईंचा 'जलाविण मासा' हा अभंग मिळवून वर्गात त्याचे वाचन करा.

(२) संत कान्होपात्रा यांचा 'नको देवराया अंत आता पाहू' हा अभंग मिळवून वाचा.

भाषाभ्यास

अलंकार

आपण जेव्हा कथा, कादंबरी, कविता, नाटक वगैरे साहित्य वाचतो. तेव्हा दैनंदिन जगण्यातील भाषेपेक्षा थोडी वेगळी भाषा आपल्याला वाचायला मिळते. आपल्याला साहित्य वाचताना आनंद मिळवून देण्यात त्या भाषेचा मोठा वाटा असतो. दैनंदिन व्यवहारातील भाषेपेक्षा साहित्याची भाषा ज्या घटकांमुळे वेगळी ठरते, त्यातील एक घटक म्हणजे 'अलंकार'. अलंकार भाषेचे सौंदर्य कसे खुलवतात, हे आपल्याला आणखी काही उदाहरणे घेऊन पाहायचे आहे.

अलंकाराचे मुख्य दोन प्रकार

१) **शब्दालंकार**
यमक, अनुप्रास आणि इतर

२) **अर्थालंकार**
उपमा, उत्प्रेक्षा, रूपक आणि इतर

(आ) संतकृपा झाली

संत बहिणाबाई (१६६८-१७००) : वारकरी संप्रदायातील संत कवयित्री. संत तुकाराम यांच्या शिष्या. ओव्या, श्लोक, आरत्या इत्यादी रचना प्रसिद्ध. संत तुकाराम यांच्या काव्यरचनेचा आणि व्यक्तिमत्त्वाचा बहिणाबाई यांच्या काव्यरचनेवर प्रभाव जाणवतो. भक्तिभावनेचा उत्कट आविष्कार हा त्यांच्या अभंगरचनेचा विशेष.

प्रस्तुत अभंगात संत बहिणाबाई यांनी महाराष्ट्रातील वारकरी संप्रदायरूपी इमारत उभारणीमध्ये संतांचा मोलाचा वाटा कसा आहे, याचे वर्णन केलेले आहे.

संतकृपा झाली ।
इमारत फळा आली ।।१।।

ज्ञानदेवें रचिला पाया ।
उभारिलें देवालया ।।२।।

नामा तयाचा किंकर ।
तेणें रचिलें तें आवार ।।३।।

जनार्दन एकनाथ ।
खांब दिधला भागवत ।।४।।

तुका झालासे कळस ।
भजन करा सावकाश ।।५।।

बहिणी म्हणे फडकती ध्वजा ।
निरूपणा केलें बोजा ।।६।।

सकलसंतगाथा खंड दुसरा : संत बहिणाबाईंचे अभंग , अभंग क्रमांक ३२
संपादक : प्रा. डॉ. र. रा. गोसावी.

स्वाध्याय

प्र. १. चौकटी पूर्ण करा.

वारकरी संप्रदायरूपी इमारत उभे करणारे संत

- कळस चढवणारे
- पाया रचणारे
- खांब होणारे
- भिंती उभारणारे

प्र. २. कंसातील उत्तरांच्या आधाराने संकल्पना स्पष्ट करा.

वारकरी संप्रदायरूपी इमारतीशी संबंधित संकल्पनाचा अर्थ स्पष्ट करा.

- पाया रचणे
- आवार रचणे
- खांब होणे
- कळस चढवणे

(परिसर प्रचाराने व्यापक केला, वैभवापर्यंत पोहोचवला, वारकरी संप्रदायाची स्थापना, संप्रदायाला गुरुकृपेने बळकट केले.)

प्र. ३. भावार्थाधारित.

(१) 'तुका झालासे कळस । भजन करा सावकाश ।।' या ओळीचा भावार्थ स्पष्ट करा.

(२) 'ज्ञानदेवें रचिला पाया । उभारिलें देवालया ।।' या ओळीचा अर्थ स्पष्ट करा.

प्र. ४. अभिव्यक्ती.

(१) संतांचे कार्य समाजाला नेहमीच मार्गदर्शक ठरते, याविषयी तुमचे मत सोदाहरण स्पष्ट करा.

उपक्रम :

डॉ. हे. वि. इनामदार यांच्या 'भक्तिगंगेच्या वाटेवर' या पुस्तकाचे वर्गात सामूहिक वाचन करा.

भाषाभ्यास

*** अलंकाराच्या संदर्भातील महत्त्वाचे शब्द पुढीलप्रमाणे असतात.**

(१) **उपमेय** – ज्याची तुलना करायची ते उपमेय.
उदा., आंबा साखरेसारखा गोड आहे. या उदाहरणात आंबा हे उपमेय आहे.

(२) **उपमान** – ज्याच्याबरोबर तुलना करावयाची ते उपमान. उदा., इथे साखर हे उपमान.

(३) **समान धर्म** – दोन वस्तूंत असलेला सारखेपणा किंवा दोन वस्तूतील समान गुणधर्म. उदा., गोडपणा.

(४) **साम्यवाचक शब्द** – वरील सारखेपणा दाखवण्यासाठी वापरलेला शब्द. उदा., सारखा.

*** खालील उदाहरणातील उपमेय, उपमान, साधर्म्यदर्शक शब्द व समान गुण ओळखा.**

(अ) आईचे प्रेम सागरासारखे असते.

(आ) आमच्या गावचे सरपंच कर्णासारखे दानशूर आहेत.

(इ) राधाचा आवाज कोकिळेसारखा मधुर आहे.